

Milica Kaljević
Filozofski fakultet
Nikšić

EMOCIONALNA POVEZANOST I ADAPTABILNOST U PORODICAMA CENTRALNOG REGIONA CRNE GORE

EMOTIONAL CONECTED AND ADAPTABILITY IN FAMILIES
OF THE CENTRAL REGION OF MONTENEGRO

ABSTRACT: Thinking family, we overlook often its size and importance to us itself, while it keeps track of us as our own shadow. We can not escape it- it's a part of us, it defines us - but it is also defined by us.

This work grew out of a desire to speak about the family, to open the door of this majestic field to some extent, where we all belong.

Emphasis on the pages that follow is to study the basic dimensions of family functioning, such as: family cohesion, family adaptability in families of the Central region of Montenegro.

They will be examined in relation to two main modalities of family relationships, that is to patriarchy / democracy, but also to brimful social reality that surrounds them.

Key words: family, society, patriarchy, democracy, family functionality.

APSTRAKT: Misleći porodicu, mi često previđamo njenu veličinu i značaj za nas same; dok je ona uvijek tu kao naša sopstvena sjenka. Ne možemo joj pobjeći – ona je dio nas, ona nas određuje – ali, i mi nju.

Ovaj rad je nastao iz želje da se progovori o porodici, da se donekle oškrinu vrata tog veličanstvenog polja kojem mi svi pripadamo.

Naglasak na stranicama koje slijede je na proučavanju osnovnih dimenzija porodičnog funkcionisanja, a to su: porodična kohezija i adaptabilnost u porodicama Centralnog regiona Crne Gore.

Oni će biti posmatrani u vezi sa dva osnovna modaliteta porodičnih odnosa, tj. patrijarhalnošću/demokratskošću, ali i bremenitom društvenom stvarnošću koja ih okružuje.

Ključne riječi: katoličanstvo, kapitalizam, abortus, celibat, eutanazija, pravoslavlje, islam.

Uvod

Porodica je prva i najznačajnija društvena grupa u koju stupamo. U njoj se učimo društvenosti, tj. spoznajemo da smo bića usmjerena *na drugog*. Ona je zajednica više lica koja i onda kada više ne dijele isti prostor i dalje postoji, jer su njeno „vezivno tkivo“ ljubav i odanost.

U ovom radu želi se donekle rasvijetliti u kakvom je stanju porodica danas, a da se ne bi ostalo samo na nivou teorijskog razmatranja problema, rad obuhvata i empirijski dio.

Teorijski dio rada čine poglavlja koja se tiču: sažetog poimanja patrijarhalnih i demokratskih porodičnih odnosa, posmatranja porodice kao mosta

između privatnog i društvenog, kao i opisivanja osnovnih dimenzija porodičnog funkcionisanja (porodične kohezije i adaptabilnosti).

Empirijski dio rada pored ciljeva, hipoteza i metoda istraživanja, sadrži i tumačenje dobijenih rezultata koji su se dobili za Centralni region države. Zaključak obuhvata sažimanje rezultata i davanje sugestija. Dobijeni podaci na osnovu sprovedenog istraživanja, za naučnu praksu su značajni, jer na djelimičan način (zbog reprezentativnosti uzorka) otkrivaju odlike porodice današnjice – a koliko se u porodicama Centralnog regiona Crne Gore zadržao patrijarhalni model porodičnih odnosa i da li se i koliko ako jeste, iskoračilo u polje egalitarnosti, vidjećemo na stranicama koje slijede.

Osvrt na preobražaj porodičnih odnosa (od patrijarhalne ka egalitarnoj porodici)

Patrijarhalna porodica, u različitim svojim varijetetima, je jedan od najstarijih i najizrazitijih oblika porodične organizacije. Smatra se, da ovaj oblik porodične organizacije egzistira još od antičkih, pa sve do današnjih vremena.

Jedna od temeljnih osobina koja ovu porodicu čini prepoznatljivom jeste, specifična distribucija autoriteta među muškim članovima porodice. Ova svojevrsna porodična hijerarhija, omogućena je prisustvom dva modaliteta, a to su pol i starost, na osnovu kojih se uvijek iznova reprodukuje.

Patrijarhalna porodica je izvorno, višegeneracijska proširena porodica (patrilinarno i patrilokalno), gdje su članovi porodice istovremeno i radna snaga na porodičnom posjedu. Odnosno, još jedna prepoznatljiva osobina ove porodice je njena dominantna ekonomska funkcija, na osnovu koje se ona tretira kao osnovna proizvođačka jedinica sa strogom podjelom rada unutar nje (ona je autarkična).

Brojnost porodice (imperativ rađanja što većeg broja djece), proširenost, jaka srodnička povezanost, kao i nemobilnost (prostorna) je u funkciji što boljeg ostvarivanja proizvođačke uloge iste.

U ovom tipu porodice ističe se kolektivizam nasuprot individualizmu (Golubović, 1981), individualni interes je podređen zajedničkom (porodičnom), što uslovljava jaku porodičnu koheziju, integraciju i zavisnost među članovima.

Počev od XVIII vijeka, dolazi do opštih društvenih promjena koje je izazvala industrijalizacija i njom praćena urbanizacija, što se reflektovalo i na samu porodicu koja počinje doživljavati transformaciju.

Na našim prostorima, transformacija porodice se počinje odvijati već između dva svjetska rata, a pogotovo u periodu poslije Drugog svjetskog rata čija su obilježja obnova i nagli razvitak zemlje. Anđelka Milić, izdvaja dva po intezitetu najača uticaja koji su u vezi sa tim „pogodili“ porodicu:

1. proces ruralnog i agrarnog egzodusa (migracija stanovništva iz sela u gradove);
2. jačanje tržišnih odnosa u jugoslovenskom privrednom sistemu (A. Milić, 1994).

Raspadanjem patrijarhalne porodice, ruši se porodična hijerarhija, naročito autoritet oca. Nekadašnji autoriteti su, kako bi istakla A. Milić u „procesu bespovratnog nestajanja“ (Milić, 2001: 209). To je porodica koju karakteriše težnja ka izjednačavanju uloga i položaja polova i generacija.

Prepoznatljivost savremene (egalitarne) porodice, ogleda se i u redukciji njenih funkcija, prvenstveno ekonomske. Opstanak porodice više ne zavisi od njene sopstvene proizvodnje, već od broja zaposlenih članova porodice,¹ što zahtijeva prostornu mobilnost iste, a usko je povezana i sa zapošljavanjem žena. Zaposlenost žene, dobija svoje funkcionalno dejstvo, tj. uzrok je transformacije porodičnog sistema na bolje. Funkcionalno dejstvo ženine nove uloge, ogleda se u tome što „deluje u pravcu dezintegracije postojeće tradicionalno-patrijarhalne strukture, unoseći u nju nove elemente, koji je integrišu u savremenom pravcu i diferenciraju je u nove, savremene tipove uloga, položaja i porodica u celini“ (Burić, 1968: 171).

Upravo ekonomska samostalnost članova porodice uslovljava nove odnose u porodici i donosi promjenu u distribuciji autoriteta koja se u mnogome razlikuje od one u patrijarhalnoj porodici. Gubljenjem svoje ekonomske funkcije, porodica prestaje biti samostalna a postaje nadasve, „podruštvljena“ društvena grupa, tj. direktno zavisna od društva.

Uočavaju se i strukturalne promjene u samoj porodici, koje se odnose na obim i sastav porodične grupe. Najuočljivija tendencija jeste, smanjivanje veličine porodice što je posljedica:

1. pada nataliteta (manji broj djece u porodici);
2. promjena u srodničkom sastavu (dugo vremena zastupljeno porodično domaćinstvo sužava se i svodi na porodično jezgro (nukleus), koga čine roditelji i njihova djeca) (Milić, 1987: 85).

Novonastale promjene u porodičnim odnosima, ogledaju se u „otvorenosti komunikacija, jačanju intimnosti između supružnika i njihovoj jačoj jednakosti kao tima koji rešava porodične probleme. U odnosu prema deci zahtevi za poslušnošću i podređivanje starijima zamenjeni su tolerantnijim ali paternalističkim odnosom odraslih prema deci“ (Ibid.: 86).

Međutim, postavlja se pitanje: da li je moguće da porodica današnjice (savremena porodica) nije „obogaćena“ recidivima minulog (patrijarhalnog) – i da egzistira kao „čista“ tvorevina egalitarnog? – možda u zemljama Zapada.

Mislim, da „našu“ porodicu današnjice, prije karakterišu različiti varijeteti „prelaznih“ tipova porodice (kombinacija patrijarhalnog i demokratskog), nego krajnosti (čist vid patrijarhalnog/demokratskog). „Prelazne“ tipove porodica, je S. Tomanović prepoznala u svojem istraživanju u Srbiji (tačnije u: Rakovici i Vračaru), i to u većini porodica, koje se mogu opisati kao porodice u kojima: vlada topla atmosfera, roditelji ulazu u svoju djecu – ali ih i prezaštićuju,

---

¹ Ekonomska aktivnost članova porodice, zavisi od „stepena društvenog razvitka, faze u kojoj se nalazi globalno društvo (uspon, pad), kao i od starosno polnog sastava stanovništva“ (Bobić, 2004: 368).

prisutna je otvorena komunikacija i pregovaranje; dok su porodične uloge asimetrične, nadležnosti i prava podijeljene između generacija (Tomanović, 2002).

Savremena je porodica (makar na Balkanu), opterećena korijenima prošlosti koji je neumoljivo prate, jer su tzv. procesi: „retradicionalizacije“ i „repatrijarhalizacije“, upravo prisutni u postsocijalističkim i postmodernim društvima (Blagojević, 2002) a odražavaju se kroz regresivno kretanje u sferi porodičnih odnosa i vraćanje članova na preživjele oblike (Milić, 2004).

Istina, odnosi i uloge u porodici nijesu više strogo, centralizovano određeni od strane jednog nosioca moći, ali korijeni te moći su i dalje prisutni (Milić, 1987). Patrijarhalni sistem vrijednosti i dalje egzistira u osnovi svih društvenih odnosa, ali je modifikovan i ne primjenjuje se više u svom izvornom značenju.

Da li su se odigrale neke promjene i ako jesu, kako su one modifikovale prirodu porodičnih odnosa centralnog regiona Crne Gore, djelimično će razotkriti sprovedeno istraživanje na kojem počiva ovaj rad.

Porodica između „intimne oaze“ i „društvenog agensa“

Porodica se kao društvena grupa ne nalazi u izolaciji, već pripada širem društvenom sistemu, jer je naprosto njegov sastavni dio. Između porodice kao mikro sistema i globalnog društva kao makro sistema, postoji recipročan odnos uzajamne kauzalnosti koji se ogleda, na jednoj strani u uticaju društva na preobražaj i funkcionisanje same porodice; a na drugoj strani, u reprodukciji samog društva koju mu omogućava porodica ostvarivanjem svoje osnovne, reproduktivne funkcije.

Najdirektniju vezu između porodičnog i društvenog sistema, Z. Golubović vidi u određenom sistemu normi i vrijednosti (Golubović, 1981), koje se eksternalizuju na globalnom planu – a interiorizuju na individualnom.

Iako funkcionise kao svojevrsni „društveni agens“ (Milić, 1995), jer zadovoljava neke društvene potrebe; porodica je i intimna, privatna sfera svojih članova i obavezujuća je prema njihovim potrebama. Istovremeno, iako je u svojoj suštini „porodično biće“, bilo da pripada porodici orijentacije (porijekla), ili porodici prokreacije; čovjeku je potreban i „društveni sistem u kojem on ima svoje mjesto i u kojem su njegovi odnosi s drugima relativno stabilni i zasnovani na općenito prihvaćenim vrijednostima i idejama“ (Fromm, 1980: 124).

T. Parsons će porodicu opisati kao „ostrvo u moru društvene dinamike“ (Parsons i Bales, 1959, prema Milić, 1983: 89) i dati joj atribut vječnog i neophodnog utočišta pojedincu. Ova sintagma se zasigurno može primijeniti u periodima društvenih dezintegracija i anomija, gdje jedino porodica može pružiti „slamku spasa“ pojedincu i zaštititi ga od propadanja, jer je upravo ona „jedan od najpouzdanijih generatora mreže solidarnosti i resurs koji se u ovim asimetričnim odnosima najizdašnije koristi“ (Tripković, 2004: 212).

Ovaj stav podržava i A. Milić, ističući da kada se raspadne društveni sistem, institucionalni mehanizmi... sa nemogućnošću da ih druge institucije adekvatno zamijene „porodica i tradicionalna srodnička solidarnost ostaju poje-

dincu kao jedini efikasni oslonac iz koga može crpeti i graditi svoj društveni identitet i tražiti vlastitu socijalnu identifikaciju“ (Milić, 1994: 114).

Porodica je jedini stabilan element svakodnevnice, a uzrok njene stabilnosti upravo leži u njoj kao „najtotalnijem fenomenu“, koji se ogleda kako u funkcijama tako i u odnosima na kojima počiva (Milić, 2002, 1994).

A kakvi su porodični odnosi u porodicama današnjice, vidjećemo na osnovu opisa i analize osnovnih dimenzija porodičnog funkcionisanja, a to su porodična kohezija (emocionalna povezanost) i porodična adaptabilnost (fleksibilnost).

Osnovne dimenzije porodičnog funkcionisanja

Porodična kohezija, se definiše kao emocionalna veza koja postoji među članovima porodice (Olson, 1999), odnosno kao „stepen posvećenosti, pomoći i podrške koju članovi porodice pružaju jedni drugima“ (Moos, 1981: 2). U suštini, kohezija se fokusira na održavanju ravnoteže između nezavisnosti (odvojenosti) članova porodice i zajedništva unutar nje.

Ona se mjeri pomoću određenih indikatora (varijabli), a to su: emocionalna vezanost, granice, koalicije, vrijeme, prostor, prijatelji, donošenje odluka i interes za rekreaciju (Olson, 1989: 3).² Model D. Olsona (koji je korišćen u empirijskom dijelu rada), razlikuje i četiri nivoa kohezivnosti, koji idu od: *veoma niske* (razdvojenost), *niske* (nezavisnost, odvojenost), *prosječne* (povezanost) do *visoke kohezije* (združenost).

Veoma niskom kohezijom (*razdvojenošću, oslobođenošću*) označava se onaj porodični sistem koji karakteriše ograničeno/malo zalaganje za porodicu, pri čemu članovi porodice funkcionišu „svak za sebe“; odnosno, jako je prisutna individualnost i nezavisnost članova – praćena ekstremnom emocionalnom odvojenošću unutar porodice. Pojedinci su prepušteni sebi samima, odvojeno provode svoje vrijeme, prevladavaju individualni interesi; dok jedni od drugih ne traže ni pomoć u rješavanju svojih problema, niti nailaze na podršku u porodici.

Niska kohezija (*odvojenost*) podrazumijeva i donekle prisutnu emocionalnu odvojenost, ali ne u tako ekstremnom stepenu kao kod razdvojenih porodičnih sistema. Ovdje, članovi porodice, funkcionišu nekada odvojeno, nekada zajedno – ali sa konstantnim pružanjem podrške i zajedničkim odlučivanjem.

Povezanost (*prosječna kohezija*) opisuje se kao emocionalna bliskost i lojalnost među članovima porodice. Akcenat je na zajedništvu, jer vrijeme koje se provodi zajedno- važnije je od vremena provedenog izvan porodice.

Združenost (*veoma visoka kohezija*) znači veliku zavisnost i umreženost među članovima porodice – ali, i premalo nezavisnosti unutar nje. U ovom odnosu postoji ekstremna količina emocionalne bliskosti, koju prati velika zavisnost članova porodice međusobno. Nedostatak lične nezavisnosti i privatnosti,

² U Cirkumplex modelu D. Olsona (FACES III) koji je korišćen u empirijskom dijelu ovog rada, navode se ove varijable kao indikatori navedene dimenzije porodičnog funkcionisanja (kohezije).

kao i uglavnom, usmjeravanje svoje energije unutar porodice- takođe su odlike ovog odnosa.

Patrijarhalna porodica se često označava kao model bračnih i porodičnih odnosa sa jako izraženom kohezijom (Golubović, 1981; Ekerman, 1987). Ujedinjujući elemenat koji „drži“ članove porodice „zduženim“, jeste ekonomska funkcija kao dominantno obilježje patrijarhalne porodice. Kompletno ustrojstvo ovog tipa porodice, determinisano je njenom ekonomskom funkcijom, sa ciljem da se ista što bolje realizuje i samim tim, obezbijedi optimalna egzistencija porodice. Unaprijed znajući svoje mjesto i ulogu u porodici, obezbjeđuje se integrisanost (povezanost) njenih članova.

Demokratska (egalitarna, savremena) porodica, počiva na nešto drugačijem obliku kohezije, koji je praćen izraženom nezavisnošću njenih članova. Opet je ta nezavisnost u svojoj osnovi, određena ekonomskim faktorom, ali ovog puta ekonomskom samostalnošću (nezavisnošću). Na sličan način, kao i u prethodnom slučaju, ekonomski faktor diktira ustrojstvo i ovog tipa porodične organizacije, ali na nešto drugačiji način. Ekonomska funkcija se ne odvija više u porodici, već van nje, tako da egzistencija porodice biva uslovljena ulaskom odraslih članova porodice u polje plaćenih radnih odnosa.

Stoga, izraženu individualnost članova porodice (Ekerman, 1987), zasigurno, na jednoj strani, osigurava ekonomska samostalnost starijih, a na drugoj, veća usmjerenost ka obrazovanju mlađih članova porodice.

Porodična adaptabilnost (fleksibilnost), definiše se kao „sposobnost bračnog ili porodičnog sistema da mijenja svoju strukturu moći, na ulogama zasnovane odnose i pravila koja regulišu te odnose, kao odgovor na situacioni i razvojni stres“ (Knežević, 1994: 226). Drugim riječima, pod fleksibilnošću se podrazumjeva spremnost porodice da mijenja liderstvo, pravila i uloge.

Ova dimenzija porodičnog funkcionisanja se Cirkumplex modelom, mjeri pomoću sljedećih indikatora: moć u porodici (kontrola, disciplina), stilova pregovaranja, odnosa zasnovanih na ulogama i pravila koja regulišu odnose među članovima porodice (Olson, 1989: 4). Ovaj model razlikuje i četiri tipa adaptabilnosti, koji se kreću od: *rigidne* (veoma nizak nivo), *strukturisane* (nizak do prosječan nivo), *fleksibilne* (umjeren nivo) do *visoko fleksibilne* (haotične) porodice.

Porodični sistem sa *rigidnom/krutom adaptabilnošću* (veoma nizak nivo), podrazumjeva jaku kontrolu, centralizovani model odlučivanja (većinu porodičnih odluka donosi jedan član) sa ograničenom mogućnošću pregovaranja. Kruta adaptabilnost, oslikava tendenciju održavanja status quo u porodici.

Strukturisana adaptabilnost (nizak do prosječan nivo), uključuje nešto od demokratskog rukovođenja, uzimajući u obzir i djecu. Oslikava je stabilna podjela uloga, sa mogućnošću mijenjanja porodičnih pravila.

Fleksibilna adaptabilnost (umjeren nivo), podrazumjeva egalitarno rukovodstvo sa demokratskim pristupom u donošenju porodičnih odluka. Pregovori su otvoreni i uključuju djecu. Uloge su podijeljene, ali se one kao i pravila mogu mijenjati, kada je to potrebno.

Visoko fleksibilna adaptabilnost (haotičnost), ogleda se u nepravilnom ili ograničenom vođstvu. Odluke se donose impulsivno, ali ne i dobro smišljeno. Uloge u porodici su nejasne.

U tom kontekstu, smatram, da bismo patrijarhalnu porodicu mogli označiti kao porodicu niskog nivoa adaptabilnosti, kojoj su određene društvene promjene na globalnom planu zadale „finalni udarac“ i predodredili je na propadanje. Pod uticajem globalnih kretanja, ona nije mogla da zadrži svoje kruto tradicionalno ustrojstvo, tako da je morala popustiti pod „stegama“ istih. Modifikovanjem patrijarhalnog, konsoliduje se savremeni tip porodične organizacije, za koji se može reći da posjeduje veću adaptabilnost, jer počiva na demokraciji, samim tim i elastičnijoj organizaciji.

Društveno uslovljena, prostorna pokretljivost porodice, istovremeno je nametnula i promjenu u sastavu i strukturi same porodice. Na drugoj strani, zaposlenost žene je uslovlila i promjenu u distribuciji porodičnog autoriteta, koji više nije strogo centralizovan, već dobija obilježje decentralizovanog modela, što sve zajedno dovodi do fleksibilnijih odnosa u porodici.

Vidimo da način porodičnog funkcionisanja mogu oblikovati kako unutrašnji (psihička i socijalno-demografska obilježja), tako i spoljašnji faktori; dok najčešće ovi faktori djeluju komplementarno. Na veliki uticaj makrosistema na porodične relacije, ukazuje istraživanje longitudinalnog tipa, koje je rađeno u Srbiji devedesetih godina (Gačić i saradnici, 2004) ističući da se kvalitet adaptabilnosti i kohezivnosti porodica za vrijeme društvenih značajnih promjena (pri čemu je akcenat na društvenim krizama), pomjerio od „pretežno funkcionalnog ka izrazito disfunkcionalnom nivou“ (Ljubičić, 2009: 81).

Novija istraživanja (Draganić-Gajić, Stamenković-Rudić, 2005), proučavanja funkcionalnosti bračnih dijada (odnosa) i porodica u Srbiji, pokazuju slične rezultate i ukazuju na to da u bračnoj dijadi postoji visoko izražena kohezivnost (otvorena komunikacija i emocionalna bliskost); dok na drugoj strani, porodična adaptabilnost dobija haotična (disfunkcionalna) svojstva. M. Ljubičić, moguće objašnjenje za ovakvo stanje bračnih i porodičnih odnosa vidi u potrebi za zaštitom porodice od društvenih promjena.

Metodologija istraživanja

Predmet istraživanja je posmatranje porodične atmosfere, odnosno karaktera porodičnih odnosa u porodicama Centralnog regiona Crne Gore.

Osnovni cilj istraživanja je utvrđivanje stepena kohezije i adaptabilnosti u porodicama zahvaćenim istraživanjem.

Hipoteza 1: Stepem kohezije i adaptabilnosti će vjerovatno u periodima društvene anomije biti izraženiji, što se javlja kao svojevrsan odgovor porodice na stres.

Hipoteza 2: Intenzitet kohezije i adaptabilnosti u porodicama vjerovatno će svjedočiti preobražaju porodičnih odnosa istih na području Centralnog regiona države.

Instrumenti istraživanja

U istraživačkom dijelu rada korišćen je upitnik o socio-demografskim odlikama ispitanika koji je sadržao 20 pitanja, većinom zatvorenog tipa.

Pored upitnika, korišćen je FACES III Cirkumplex model bračnih i porodičnih sistema (Olson, Portner i Lavee, 1985) koji je najčešće primjenjivan u oblasti psihologije, medicine, psihijatrije i u društvenim naukama koje se bave porodicom i to za proučavanje: porodičnih odnosa i dinamike, faza u porodičnom životu, vrsta porodica, porodica sa posebnim problemima, uticaja porodičnih savjetovanja i obrazovanja, individualnog razvoja (Kouneski, 2000). Ovaj model sastoji se od 20 pitanja, od kojih se 10 odnosi na porodičnu koheziju, a 10 na porodičnu adaptabilnost, komunikacija omogućava ove dvije dimenzije, zbog čega ona nije grafički uključena u ovaj model.

Ovaj model prepoznaje: četiri nivoa kohezivnosti (veoma niska, niska, prosječna i visoka kohezija), ali i četiri nivoa adaptabilnosti (rigidna, strukturisana, fleksibilna i visoko fleksibilna). Kombinovanjem navedena četiri nivoa kohezije sa četiri nivoa adaptabilnosti, dobija se šesnaest tipova bračnih i porodičnih sistema (što se može prikazati i deskriptivnim mapama). Na taj način se dobijaju *ekstremni tipovi* porodičnog funkcionisanja, ali i *balansirani (uravnoteženi)*. Ekstremni tipovi, koji označavaju ili premalo ili previše kohezije i adaptabilnosti praćenih lošom komunikacijom, čine bračni i porodični sistem disfunkcionalnim. Balansirani tipovi, bračnih i porodičnih sistema imaju uravnoteženu koheziju i adaptabilnost – a prati ih i dobra porodična *komunikacija*; što sve zajedno čini porodicu funkcionalnom.

Uzorak

Istraživanjem je obuhvaćeno 200 ispitanika, 100 (50%) muškog i 100 (50%) ženskog pola. Ispitanici su zapravo bračni partneri, pa se ovim istraživanjem dobija slika o funkcionisanju 100 porodica; radi se isključivo o potpunim porodicama sa najmanje jednim djetetom.

Uzorak je djelimično reprezentativan po osnovnim socijalno-demografskim obilježjima za Centralni region Crne Gore, jer nije u potpunosti ostvarena zastupljenost po određenim kategorijama (starost i obrazovanost) koja bi odgovarala pokazateljima koji su dobijeni prema popisu stanovništva rađenom 2003. godine. U onoj mjeri u kojoj je to bilo moguće ostvariti, iz svakog socijalnog stratuma izabran je određeni broj porodica slučajnim izborom.

Tačnije, ovim istraživanjem, prema starosnoj dobi zahvaćeno je: 31,5% lica starih do 40 godina, 41,5% lica od 41 do 55 godina, 27% lica starijih od 56 godina.

Kada je riječ o obrazovnoj strukturi ispitanika, uzorkom je obuhvaćeno: 11,25% lica sa bez/polu/osnovnom školom, 42,75% sa srednjom, 37% sa višom/visokom školom.

Istraživanjem su zahvaćena četiri grada, koja čine Centralni region države: Podgorica, Nikšić, Cetinje i Danilovgrad. S obzirom na veličinu i brojnost

stanovništva istih, najviše je ispitanika bilo iz Podgorice (50%) i Nikšića (40%); dok najmanje iz: Cetinja (5%) i Danilovgrada (5%).

Rezultati istraživanja

U tumačenju dobijenih rezultata za porodičnu koheziju, od velike je važnosti pretpostavka korišćenog Cirkumplex modela, koja glasi: da su balansirani (uravnoteženi) nivoi kohezije (odvojeni i povezani), neophodni za optimalno funkcionisanje porodice.

Tabela br. 1, ukazuje na to da je, oslobođeni tip porodične kohezije, najmanje zastupljen i to u 2,02% naših porodica; dok je odvojeni tip, zapažen u 11,61% porodica. Povezani odnosi javljaju se u 32,8% porodica; dok najviše imamo združene odnose i to u 53,5% porodica. Naše porodice se u manjoj mjeri mogu opisati kao emotivno hladne, dok u najvećoj mjeri (dominantno) u njima vlada emotivna bliskost i povezanost.

Tabela br. 1. Vrijednosti za četiri tipa kohezije:

ČETIRI tipa kohezije	Frekvencija	Procenat (%)
I OSLOBOĐENI	4	2,02
II ODVOJENI	23	11,61
III POVEZANI	65	32,82
IV ZDRUŽENI	106	53,53
Ukupno	198	99,0
Nedostaje	2	1,0
UKUPNO	200	100,0

Kod balansiranih tipova kohezije, (kojih u našem slučaju ima oko 54,4%), pojedinci su u stanju da nađu ravnotežu između dvije krajnosti (odvojenosti i zajedništva), odnosno, u mogućnosti su da budu i nezavisni i povezani sa svojim porodicama. To su porodice, koje će dozvoliti svojim članovima da stiču sopstvena iskustva i nezavisno od nje (samostalno), ali i vezano sa njom (kao porodica).

Krajnosti (neuravnoteženi tipovi kohezije), (kojih imamo oko 55,5%), se uglavnom vide kao problematične za porodične odnose, pogotovo ako duže vremenski traju (Olson, 1999). Odnosno, na osnovu Cirkumplex modela, vrlo visok nivo kohezije (združeni) i veoma nizak nivo kohezije (odvojeni), imaju tendenciju da budu problematični za pojedince i porodične odnose na duže staze. S druge strane, umjereni (balansirani) rezultati, a to su odvojeni i povezani, podrazumjevaju porodične odnose koji su u mogućnosti da uspostave ravnotežu i funkcionišu na zdrav način.

Nizak nivo adaptabilnosti, registrovan je u 6,5% naših porodica, dok je strukturirana adaptabilnost prisutna u 20% porodica. Fleksibilni odnosi uočavaju se u 34,3%, a haotični u 38,9% porodica. Kao i kod kohezije, pretpostavka

Cirkumplex modela za adaptabilnost glasi: da su balansirani (uravnoteženi) nivoi adaptabilnosti (strukturirana i fleksibilna), više pogodni za dobro bračno i porodično funkcionisanje; za razliku od krajnosti tj. neuravnoteženih nivoa (krut i haotičan) koji su problematični za optimalno bračno i porodično funkcionisanje (Tabela br. 2).

Tabela br. 2. Vrijednosti za četiri tipa adaptabilnosti (fleksibilnosti)

ČETIRI tipa adaptabilnosti	Frekvencija	Procenat (%)
I RIGIDNA	13	6,5
II STRUKTURISANA	40	20,0
III FLEKSIBILNA	68	34,34
IV HAOTIČNA	77	38,9
Ukupno	198	99,0
Nedostaje	2	2
UKUPNO	200	100,00

Balansirani tipovi adaptabilnosti, (kakvih kod nas ima u oko 54,3% porodica), imaju tendenciju da budu funkcionalniji, odnosno, porodice u kojima su ovi tipovi zastupljeni, su u stanju da se mijenjaju samo da bi funkcionisale na bolji način. Ove porodice su sposobne da održavaju određeni nivo stabilnosti u sistemu, ali su i otvorene za neke promjene.

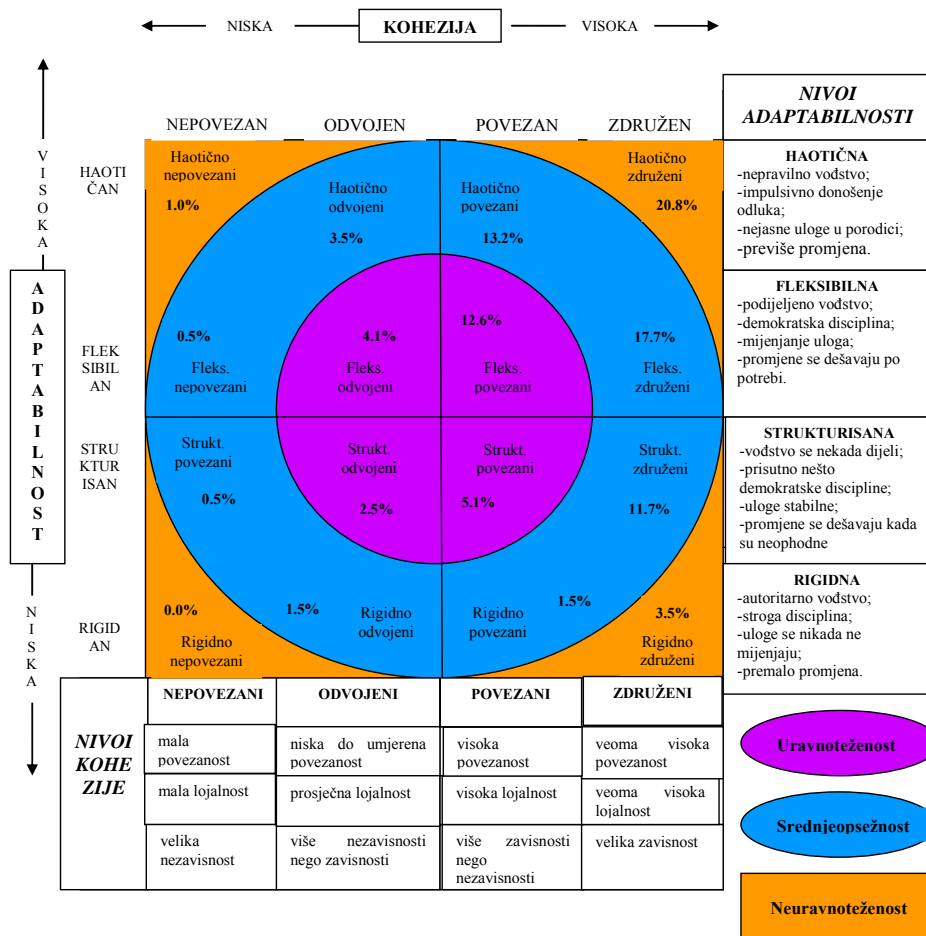
Iako ne postoji apsolutno najbolji nivo za bilo koji odnos, mnogi odnosi imaju više šanse da postanu problematični, ukoliko uvijek funkcionišu na ekstreman način (i u pogledu kohezije i u pogledu adaptabilnosti), na duži vremenski period (s obzirom na vrijednost adaptabilnosti, takvih je otprilike 45,4% porodica kod nas).

Izrazito prisustvo združenog tipa kohezije, praćenog haotičnim tipom fleksibilnosti, koje se ogleda u izostanku prave mjere u definisanju, održavanju i mijenjanju porodičnih pravila u našim porodicama, odgovara nalazu dobijenom u već spomenutim istraživanjima (Draganić-Gajić, Stamenković-Rudić, 2005), sprovedenim na teritoriji Srbije, kojima se registrovala visoka kohezija – ali praćena haotičnom adaptabilnošću; što se objašnjava uticajem društvenih promjena na globalnom planu (tačnije, društvenih kriza) na porodicu, na koje ona odgovara povećanom kohezijom, ali i nemogućnošću da uspostavi stabilnu, samim tim i funkcionalnu porodičnu organizaciju.

Kada se dobiju rezultati za porodičnu koheziju i adaptabilnost (fleksibilnost, prilagodljivost), na pojedinačnom nivou za parove i porodice, onda se taj rezultat dalje može klasifikovati u tip porodičnog sistema (D. Olson, 1985). Jedan od četiri moguća načina klasifikacije po Cirkumplex modelu, zasnovan je na relevantnim tačkama presjeka; odnosno, kada se utvrdi nivo porodične kohezije i adaptabilnosti, taj se rezultat unosi u Cirkumplex rešetku, da bi se dobio njen tip. Cirkumplex rešetka razlikuje sljedećih šesnaest tipova porodice (Tabela br. 3).

Oni tipovi porodica koje se nalaze u krajnjim uglovima rešetke, predstavljaju krajnost za obje dimenzije i označavaju se kao ekstremne, tj. disfunkcionalne porodice. Oni tipovi porodica koji se približavaju centru rešetke, predstavljaju balansirane porodice koje su ujedno i najfunkcionalnije.

Tabela br. 3. Cirkumplex rešetka sa razlikovanjem 16 tipova porodice (sa unijetim rezultatima)

Ono što je bitno za analizu dobijenih rezultata, jeste osnovna hipoteza na kojoj se temelji ovaj model, a ona glasi da „postoji krivolinijska veza između kohezije i prilagodljivosti i funkcionisanja porodice. Odnosno, uravnotežene porodice koje spadaju u četiri glavna tipa modela, po toj hipotezi, funkcionišu bolje od onih tipova koje idu u krajnost za obje dimenzije“ (Ibid.: 30). Komunikacija omogućava ove dvije dimenzije, zbog toga ona nije grafički uključena u model. Hipoteza ovog modela – a koja je vezana za porodičnu komunikaciju, glasi: da balansirani sistemi imaju veoma dobru bračnu i porodičnu komunikaciju; dok neravnoteženi sistemi imaju lošu komunikaciju (ova hipoteza kao i

prethodne, dokazana je u oko 250 studija u kojima je korišćen ovaj model) (Olson, 1999).

Pokazatelji koje smo dobili u našem istraživanju dati su u Tabeli br.3.

Cirkumplex rešetka nam pokazuje da otprilike $\frac{1}{4}$ porodica obuhvaćenih našim istraživanjem pripada *neuravnoteženim* odnosno, ekstremnim tipovima porodica (žuto polje). Ove tipove porodica pored neodgovarajuće kohezije i adaptabilnosti prati i zatvorena, loša komunikacija što na opštem planu daje porodici disfunkcionalna obilježja. Među njima je dominantno prisutan haotično-združeni tip porodice (20,8%), koga odlikuje veoma visoka povezanost članova porodice praćena nejasnim ulogama i neodređenim vođstvom u istoj. Promjene u odnosima, moći i ulogama koje se u ovim porodicama odvijaju pod uticajem situacionih ili razvojnih stresova, poprimaju disfunkcionalna obilježja, što znači da te porodice ne uspijevaju optimalno da funkcionišu. Društvena neizvjesnost poprilično uslovljava i porodičnu nestabilnost, pri čemu se ne smije isključiti mogućnost da su ove porodice možda istovremeno opterećene i nekim unutrašnjim problemima, što dodatno u njima stvara haotičnu atmosferu.

Naše porodice su u najvećoj mjeri *srednjeopsežne*, jer ih u odnosu na cjelokupni uzorak otprilike ima $\frac{1}{2}$ (plavo polje). U ovim porodicama vlada visoka do veoma visoka povezanost i zavisnost članova porodica jedno od drugih, ali i umjerena do visoka adaptabilnost; što se opet može objasniti uticajem društvenih promjena koje djeluju ujedinjujuće na porodičnom planu, ali gdje je ta integracija propraćena umjerenom kao i neadekvatnom fleksibilnošću, što stvara prosječnu atmosferu na unutrašnjem planu. Ove porodice nešto optimalnije funkcionišu od prethodnog tipa porodica, što vjerovatno duguju uspješnijem i organizovanijem modelu vođenja porodičnog života, ali i otvorenijom porodičnom komunikacijom.

Balansiranih (uravnoteženih) porodica imamo u otprilike $\frac{1}{4}$ ispitanih porodica (rozo polje). One imaju umjerenu koheziju i umjerenu adaptabilnost koje su praćene otvorenom komunikacijom, što sve zajedno rezultira optimalnim (zdravim) funkcionisanjem. Ni premalo ni previše kohezije znači i vezanost, ali i nezavisnost članova porodice jednih od drugih. To pretpostavlja i razvoj sopstvenog individualiteta, ali uz istovremeno gajenje osjećanja pripadnosti kolektivitetu (porodici). Umjerena adaptabilnost, predstavlja jednu stabilnu raspodjelu moći i uloga, što zajedno sa optimalnom kohezijom i dobrom porodičnom komunikacijom, čini da se ove porodice najbolje „nose“ sa brementom društvene stvarnosti i najbolje se prilagođavaju promjenama.

Zaključna razmatranja

Osnovni cilj istraživanja je u potpunosti postignut, jer je na osnovu Cirkumplex modela bračnih i porodičnih sistema utvrđen stepen kohezije i adaptabilnosti u porodicama koje su zahvaćene istraživanjem.

Postavka prve hipoteze se pokazala opravdanom, jer dobijeni pokazatelji upućuju na to da anomalija na opštem društvenom planu, pospješuje na unu-

trašnjem planu vezivanje članova porodice i afirmaciju srodničkih odnosa, kao rezultat traženja oslonca i sigurnosti, što se javlja kao svojevrsni mehanizam odbrane od spoljašnje neizvjesnosti.

Provjerom druge hipoteze može se uvidjeti da na prostoru Centralnog regiona države, vlada jaka vezanost za porodicu (visoka vrijednost porodične kohezije to potvrđuje), ali i preobražaj porodičnih odnosa, što se najdirektnije uočava preko izraženog intenziteta adaptabilnosti koji je kao takav bio skoro pa i nemoguć u patrijarhalnom uređenju porodičnih odnosa (zbog tendencije održavanja status quo u istim).

Porodična kohezija, odnosno, emotivna vezanost članova porodice je jako izražena, što upućuje na to da u porodicama zahvaćenim istraživanjem, postoji visok stepen posvećenosti, pomoći i podrške koju članovi porodice pružaju jedni drugima. Porodice Centralnog regiona Crne Gore su u najvećoj mjeri visoko kohezivne i to u 53,5% slučajeva (što po korišćenom modelu predstavlja ekstremnu vrijednost, koja kao takva nije pogodna za funkcionalne odnose u porodici), mada je i prosječna kohezivnost prisutna na zavidnom nivou (32,8% porodica). Veoma nisku do nisku koheziju odlikuje oko 13,6% porodica.

Već sam istakla da je u prošlosti, u patrijarhalnim porodicama, zajedništvo, odnosno porodična kohezija bila jako izražena, ali vidimo da ni danas ona ne gubi na svojoj snazi. Bez obzira na uticaj mnogih faktora koji dovode do modifikovanja same porodice, ona i dalje egzistira kao „zajednički imenitelj“ svojih članova i djeluje ujedinjujuće na njih.

Najvjerovatnije je ovakva slika porodica na našim prostorima i kulturološkim obrascem uslovljena, ali i stanjem uzrokovanim društvenim transformacijama koje mogu imati različite ishode. Društvena neizvjesnost (anomija) na opštem planu reklo bi se da pospješuje integraciju na unutrašnjem (porodičnom) planu, koja takođe može biti problematična, jer prezaštićenost djece može ometati njihov spontani razvoj individualiteta.

A. Milić uočava sličnost na jedan slikovito metaforičan način, između ponašanja porodice i ponašanja puža kada isti osjeti opasnost. Kao što se i puž instiktivno uvlači u svoju školjku, tako i porodica za vrijeme društvene krize „uvlači „pipke“ koje je do tada pružala po raznim delovima institucionalnog društvenog sistema i zatvara se u sebe“ (Milić, 1985: 8). Snagu ona tad crpi iz sopstvenih resursa, koji se najčešće ogledaju u jačanju zajedništva i jačanju međusobnih interakcija.

Nešto drugačiju sliku dobijamo kada je riječ o porodičnoj adaptabilnosti. U našim porodicama u najvećoj mjeri vlada fleksibilna i haotična adaptabilnost.

Fleksibilnu adaptabilnost (osrednji nivo), koja je prepoznatljiva po jasno definisanoj podjeli rada po sposobnostima i interesovanjima, poštovanju individualnosti, podsticanju ličnog rasta i razvoja; dok pri tom, porodična pravila nisu kruto data, već su podložna promjeni u našim porodicama prepoznajemo u oko 34,4% slučajeva. Haotična fleksibilnost (njen visok nivo), koja je prepoznata u 38,9% porodica, ogleda se u nepostojanju pravila, jasne podjele uloga – „nema jasnih granica ni individualnih, ni porodičnih ni subsistemskih“ (Grupa autora,

2007: 62). Strukturirana adaptabilnost (nizak do prosječan nivo), zapažena je u 20% porodica. Nju karakterišu kruta pravila koja se ne mijenjaju, podjela na muško-ženske poslove; dok je rigidna adaptabilnost (nizak nivo) prepoznata u svega 6,5% porodica.

Interesantan je stav psihologa da „većina porodica zavisno od životnog ciklusa porodice, okolnosti i životnih događaja“, ima odlike svih ovih navedenih modela, ali sa dominacijom samo jednog (Ibid.: 62).

Velika prisutnost haotične adaptabilnosti u našim porodicama je pokazatelj u velikoj mjeri odsustva bilo kakvih mehanizama kontrole i organizacije porodičnog života, što govori o svojevrsnoj porodičnoj nestabilnosti koja je ili posljedica određenih problema sa kojima je porodica opterećena a sa kojima se bezuspješno bori ili „dobra“ podloga za njihov nastanak (poznato je da u društvima u kojima vlada anomija raste postotak devijantnosti).

Različiti pravci društvenih promjena uslovljavaju i različite tipove promjena u samoj porodici, jer je ona svojevrsni proces u stalnom mijenjanju. Porodica u svojim različitim ciklusima doživljava uspone i padove, ali samo „zdrava“ porodica uspijeva da se „nosi“ sa krizama i u mogućnosti je da se izbori za optimalno funkcionisanje.

Upravo slika porodice Centralnog regiona Crne Gore svjedoči o mehanizmu opstajanja porodice u vremenima opterećenim društvenim krizama.

Prilikom djelovanja takvih i sličnih stresnih faktora, na snazi je „porodična rezilijentnost“ o kojoj govori B. Gačić i ističe da „kada se porodica suoči sa 'remetilačkim iskustvom' ona teži da stres amortizuje, da efikasno reorganizuje svoje resurse i da napreduje, delujući time i dugoročno na adaptaciju svojih članova i sebe kao celine“ (Gačić, 2000: 331). U samom tom procesu opstajanja porodice, bitnu ulogu zauzimaju emocionalna klima u porodici (toplina, ljubav, emocionalna podrška, razumne strukture i granice), odnosno, kao kritični elementi rezilijentnosti navode se: kohezija, fleksibilnost, otvorene komunikacije, rešavanje problema i sistem vjerovanja (Ibid.). Time se dokazuje da porodica i dalje egzistira kao najveći čovjekov kapital koji u njoj vidi čvrstinu, stabilnost i nezamjenjivo utočište.

L i t e r a t u r a

- Blagojević, M. (2002), *Žene i muškarci u Srbiji 1990-2000: urođnjavanje cene haosa*, u Grupa autora, u: *Srbija krajem milenijuma*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Bobić, M. (2004), *Domaćinstva Srbije na početku trećeg milenijuma – socio-demografska analiza*, Sociologija, br. 4.
- Burić, O. (1968), *Promene u porodičnom životu nastale pod uticajem ženine zaposlenosti – analiza jednog empirijskog istraživanja*, Beograd: Institut društvenih nauka.
- Ekermen, N. (1987), *Psihodinamika porodičnog života*, Titograd: Pobjeda.
- Fromm, E. (1980), *Anatomija ljudske destruktivnosti I*, Zagreb: Naprijed.

- Gaćić, B., Majkić, V. (2000), *Porodična rezilijentnost: ključni procesi*, Psihologija, br. 3–4.
- Golubović, Z. (1981), *Porodica kao ljudska zajednica*, Zagreb: Naprijed.
- Grupa autora (2007), *Primjenjena psihologija- društvo, porodica i ponašanje*, Niš: Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.
- Kaljević, M. (2010), *Porodična kohezija, adaptabilnost, komunikacije, odnosi i održavanje porodičnog sistema u porodicama Centralnog regiona Crne Gore*, Nikšić: Magistarski rad, Filozofski fakultet, Univerzitet Crne Gore.
- Knežević, G. (1994), *Psihološka tipologija porodica maloletnih delikvenata*, u Zborniku radova: Metode i tehnike za procenu braka i porodice, Beograd: Socijalna misao.
- Kouneski, E. (2000), *The Family Circumplex Model, FACES II and FACES III: overview of research and applications*, Minnesota: University of Minnesota.
- Milić, A. (1983), *Porodica između systemske integracije i privatizacije u društvu*, u: Grupa autora, u: Sociologija i društveni razvoj, istraživanje i planiranje društvenih promena i razvoja, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Milić, A. (1985), *Teorijske preliminarije uz odnos krize porodice i društvene krize*, Marksistička misao, br. 3.
- Milić, A. (1987), *Preobražaj i planiranje porodice*, Socijalna politika i socijalni rad, br. 5–6.
- Milić, A. (1994), *Žene, politika, porodica*, Beograd: Institut za političke nauke.
- Milić, A. (1995), *Svakodnevni život porodica u vrtlogu društvenog rasula: Srbija, 1991-1995. godine*, u: Grupa autora, u: Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Milić, A. (2001), *Sociologija porodice*, Beograd: Čigoja.
- Milić, A. (2002), *Dobitnici i gubitnici u procesu tranzicije iz ugla porodične svakodnevnice (1991-2001)*, u: Grupa autora, u: Srbija krajem milenijuma, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Milić, A. (2004), *Transformacija porodice i domaćinstava – zastoj i strategije preživljavanja*, u: Grupa autora, u: Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: Svakodnevnica Srbije na početku trećeg milenijuma, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Moos, R. (1981), *Family Environment Scale – form R*, University of Wisconsin-Madison.
- Olson, D. (1985), *FACES III, Family Social Science*, University of Minnesota.
- Olson, D. (1989), *Circumplex model of family systems VIII: Family assessment and intervention*, Binghamton, NY: Haworth.
- Tomanović, S. (2002), *Porodična atmosfera i odnosi između generacija*, u: Grupa autora, u: Srbija krajem milenijuma, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Tripković, G. (2004), *Porodica u tranziciji*, Sociološki pregled, br.1–2.
- Ljubičić, M. (2009), *Istraživanje povezanosti između nekih sociodemografskih odlika porodice i njene funkcionalnosti*, u: A. Milić i S. Tomanović, u: Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.